

Tefner Zoltán

Hogyan tanítottak nyelvet a bécsi Keleti Akadémián?

A bécsi Keleti Akadémiát Mária Terézia alapította 1754-ben. Hivatalosan Keleti Nyelvek Császári-királyi Akadémiájának nevezték, a gyakorlatban azonban mindenki a rövidebb névváltozatot használta. Az iskola egészen 1918-ig, a Monarchia felbomlásáig működött, s (nyelvileg is) nagyon magasan képzett diplomatákat adott a Habsburg Birodalomnak, 1867 után az Osztrák–Magyar Monarchiának.

Történetileg korántsem érdektelen az intézet keletkezése, s kevésbé feldolgozott aspektusa az ott folyó nyelvoktatás: tartalmilag, módszertanilag, részleteiben ábrázolva a képzés különféle formáit és formaváltozásait az idők során. A nyelvi képzés korabeli módszereinek fejlődését úgy lehet legjobban érzékelni, ha azokat a mai nyelvtanítás módszertani kultúrájával vetjük egybe.¹

Bécs klasszikus diplomáciájának céljai a Balkánon és az akut szakemberhiány

Mi tette szükségessé az intézmény megalapítását? Mindenekelőtt a külpolitika szükségletei. 1754 előtt a Habsburg-monarchia érzékeny vereségeket szenvedett háborúi során, elsősorban a Nagy Frigyes vezette Poroszországtól. A birodalom területileg és tekintélyét, hatalmi-politikai presztízsét illetően volt kárvallottja elsősorban a két sziléziai háborúnak, és így le kellett vonni a megfelelő következtetéseket. Több területen átfogó reformok váltak szükségessé, többek között a hadseregben és természetesen a közigazgatásban. Egy nem túl jelentős, de mégis jellemző példa a katonai térképészet esete. A század elején még nem voltak használatban a maihoz hasonló pontos, méretarányos térképek, ahol a dolgok pontosan ott vannak, ahol a térkép jelöli őket. A háborúk során nem kevészer fordult elő, hogy bizonyos megjelölt objektumok, hidak, kutak, hegyi átjárók, mocsarak nem ott voltak, ahol a mai szempontból tökéletlen térképek jelölték őket, a csapatok nem tudták teljesíteni a rájuk kiszabott feladatokat. 1764-ben elindult egy nagy program, melynek során feltérképezték az egész birodalmat.² A mintegy másfél millió négyzetkilométernyi területet négyzetekre osztották és a geodézia fejlődésével használatba került új módszerekkel mindent viszonylag pontosan ábrázoltak. A munka akkor forradalmi jelentőséggel bírt, ma becses kultúrtörténeti érték, nélkülözhetetlen forrás a történészeknek.

---

¹ BÁRDOS Jenő: *Az idegen nyelvek tanításának elméleti alapjai és módszertana.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2000. Az egybevetést először előadás formájában végeztük el egy 2009 márciusában megtartott konferencián a Budapesti Corvinus Egyetemen. Jelen tanulmány e konferenciaanyag alapján készült.

² Különösen a hétéves háborút (1756–63) követően döbbsen rá a birodalmi hadvezetés a katonai térképek fontosságára. Az első felmérés 1763–1787 között készült el, nagyrészt Mária Terézia uralkodása idején, befejezésekor már II. József volt az uralkodó. Ennek egyik szakasza az 1780–84 közötti magyarországi felmérés.

A külpolitika irányítóiban (sokuk egy személyben katonai vezető is) hasonló igények merültek fel, hiszen hiányoztak azok az emberek, akik megfelelő szinten tudták volna képviselni a birodalom érdekeit a vereség, avagy a győzelem teremtette új helyzetben. A Keleti Akadémia francia minták alapján szerveződött. A híres francia bíboros Armand de Richelieu (1585–1642) útmutatásai alapján a franciák már a 17. században sikerrel próbálkoztak hasonló intézmény létrehozásával. A kor szintjének megfelelő modern tudomány, főleg a merkantilizmus és a nemzetközi jog eredményeit pumpálták át az államigazgatási gyakorlatba, s nem utolsó sorban a külpolitika irányításába.

François de Callières (1645–1717) *De la Manière de Négocier avec les Souverains*³ című könyve azt az újszerű gondolatot hirdette, hogy nem elég a csatamezőn győzni, tartós helyzetet csak a zöld asztalnál folyó tárgyalásokon lehet teremteni. Már pedig a minél tartósabb helyzetre a Monarchiának mindenütt szüksége volt, de leginkább a nagyon veszélyes és instabil övezetben, az akkor még török fennhatóság alatt álló Balkánon. Később a körülmények változtak, megkezdődött a török kiűzése az európai kontinensről. 1718, a pozserováci béke után új feladat hárult a birodalom külpolitikai apparátusára: meg kellett kezdeni a török háborúk során visszanyert pozíciók megerősítését, az új közigazgatás és a kereskedelem megszervezését. A feladat annak okán is nehéznek bizonyult, mivel a Balkánon – egy bizonyos államigazgatási szint alatt – a török hivatalnokok nem tudtak sem franciául, sem németül, s az olaszszal is problémák voltak.⁴ Így aztán az osztrák hivatalnokok voltak kénytelenek megtanulni törökül, ha célt akartak érni.⁵ Mert a feladatok mennyisége nagyon megnőtt, hiszen egyre több kereskedő, üzletember árasztotta el az Ottomán Birodalmat, akiknek a nyers körülmények miatt védelemre volt szükségük. A diplomácia ilyen körülmények között zömében konzuli-érdekvédelmi munkát jelentett, s eleinte ennek a praktikus célnak megfelelően alakították ki a diplomataképzés profilját.

Bécsben már a 17. század közepétől kezdve próbálkoztak átmeneti megoldásokkal. Hogy szót értsenek a törökökkel, a konstantinápolyi görögök segítségét vették igénybe, akik híresek voltak sokoldalú nyelvtudásukról. Az úgynevezett dragomán-, azaz tolmácsszolgálatot eleinte velük próbálták megoldani.

³ CALLIÈRES, François de: *De la Manière de Négocier avec les Souverains*. Amsterdam, 1716.

⁴ PFUSTERSCHMID-HARDTENSTEIN, Heinrich: *Von der Orientalischen Akademie zur K. u. K. Konsularakademie. Eine Maria-Theresianische Institution und ihre Bedeutung für den auswärtigen Dienst der Österreichisch–Ungarischen Monarchie*. IN: WANDRUSZKA, Adam–URBANITSCH, Peter: (szerk.): *Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Band VI. Die Habsburgermonarchie im System der internationalen Beziehungen. 1. Teilband*. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1989. 135.

⁵ MATSCH, Erwin: *Der Auswärtige Dienst von Österreich(-Ungarn) 1720–1920*. Wien–Köln, 1986. 78. „Die lange Grenze und die ständigen Kontakte zwischen Österreich und dem Osmanischen Reich ergaben die Notwendigkeit der Ausbildung von Dolmetschern für den Verkehr der kaiserlichen Behörden mit den Türken. Ehe dazu Inländer verwendet werden konnten, wurden zu diesem Zwecke Levantiner angestellt. Später entschloß man sich eigene Untertanen zur sprachlichen Ausbildung in die Türkei zu entsenden”.

ni. Megbízhatóságukkal kapcsolatban azonban hamar kifogások merültek fel, fontos állami információk sok esetben a török portánál kötöttek ki.⁶ Az átmene-
ti megoldást célirányosabb próbálkozások követték. A 17. század közepén a
konstantinápolyi Császári Internunciátúra keretei között megszervezték saját
embereik nyelvi képzését. Tehetséges fiatal fiúkat küldtek a török fővárosba,
akiket helyi tanerők tanítottak törökül. A fiúk a város utcáin, a piacokon, a tö-
rök hivatalokban gyakorolták a nyelvet, hogy elérjék azt a nyelvi kompetenciát,
amivel már tolmácsként lehetett őket alkalmazni.⁷

A végső megoldást a francia minta szolgáltatta. Anton Wenzel von Kaunitz
(1711–1794), Mária Terézia híres kancellárja rövid ideig párizsi követként szol-
gált, s jól ismerte a francia diplomataképző iskolákat. Az úgynevezett
Académie de Torcy, majd később az École des Langues Orientales mintáit egy-
szerűen adaptálták osztrák viszonyokra. Tehetséges fiatal fiúkat gondosan ki-
választani, majd alapos nyelvi és szakmai képzésben részesíteni, szinte katonai
fegyelem mellett – ezek voltak az irányadó alapelvek. A „jeunes de langue”, bé-
csi változatban a „Sprachknaben”, vagy „Konsulareleven” részben önköltségesen
vehettek részt a képzésben, főleg a gazdag arisztokraták gyerekei, de ösztöndí-
jas lehetőségeket is biztosítottak a szegényebb, sokszor polgári származású nö-
vendékeknek.⁸ A Keleti Akadémián egy sajátosan vegyes, mondhatni szinte
demokratikus szociológiai alapmodell alakult ki a hallgatók körében. Kaunitz
útmutatása szerint „Bécsben, a császári udvar által szemmel tartva, tehetséges fiata-
lokat [gyűjtünk össze], akik mind a Keleten, mind a Nyugaton szükséges nyelvekben,
de ezen kívül – az arra hivatott tanárok által – a tudományokban is olyan képzésben
részesülnek, amely alkalmassá teszi őket arra, hogy Ausztria kereskedelmi és politikai
érdekeit a Keleten jól képviseljék.”⁹

Tantárgystruktúra, nevelési cél, tanári kar

S hogy milyen tantárgyi struktúrában képzeltek ezt a célt elérni Kaunitz és
utódai? A választ néhány kiragadott tantervi táblázat szemléletesen adja meg.
1754-ben, tehát a megalakulás pillanatában, a kínálat még szerény. A szakmai
tantárgyak öt témakört alkottak: általános képzés, hittan, földrajz, történelem,
és kalligráfia. A nyelvi blokk szintén öt tárgyból áll: török, olasz, latin, francia
és újbörs. 1773-ra a választék nagyon kibővült: aritmetika, földrajz, természet-
tan, természettörténet, művészetek és kézművesség, bölcsészeti tárgyként a
metafizika és erkölcsan, világtörténet, oszmán történet, katekizmus, jog, illetve
szépirodalom. A nyelvi képzés struktúrája a kereskedelmi kapcsolatok keleti
irányú bővülését tükrözte, s a török mellett belépett a perzsa és az arab.

⁶ PFUSTERSCHMID-HARDTENSTEIN: „Zu den im Auslandsviertel von Konstantinopel, Pera, ansässigen Griechen und Südosteuropäern, die bis dahin den Dolmetscherdienst versehen hatten, bestand kein Vertrauen hinsichtlich ihrer Zuverlässigkeit und Uneingenützigkeit.” 137.

⁷ MATSCH: 78.

⁸ PFUSTERSCHMID-HARDTENSTEIN: b) Sozialstruktur. 127–131.

⁹ Uo. 139.

Ha megnézzük az 1833-as tantárgylistát, mindenekelőtt a történeti és jogi tárgyak differenciálódása figyelhető meg. Van diplomáciai államtörténet, Ázsia története a kalifátusok bukásáig, a török népek története és jogtörténete, természetes magán-, állam- és nemzetközi jog, Polgári Törvénykönyv, általános bírósági és csődeljárási rend, kereskedelmi jog, váltójog, tengerjog, statisztika. S ami ismét csak a balkáni kemény viszonyok miatt felgyülemlett keserűségnek lehetett a következménye: büntetőtörvénykönyv, törvénykönyv a rendőri túlkapásokról. A nyelvek sora változatlan képet mutatott. Kivételt képezett az angol (!), természetesen akkor még csak választható tárgy volt.¹⁰

A táblázatok összehasonlításánál a tantárgyválaszték fokozatos fejlődése figyelhető meg, s persze az, hogy a struktúra folyamatosan változott. Vannak furcsa témák is: ilyen az 1773-as listán még szereplő háború-, fegyver-, és lőporismeret. A kor balkáni viszonyait ismerve nem csodálkozhatunk azon, ha egy diplomatának másra is szüksége volt, mint az intézkedni tudás. Ugyancsak az 1773-as tantárgyak között találunk „*készségtárgyakat*”, mint a tánc, a vívás és a szabadkézi rajz.

A nyelvek száma fokozatosan növekedett, míg a 19. század közepére elért egy bizonyos határt, amelyen túl már értelmetlennek látták a hallgatók terhelését, pontosabban belátták a túlterhelésüket. 1800 után nagy gondot fordítottak az általános műveltségi alapmodulra, hogy sokoldalúan fejlett „*kultúrembereket*” képezzenek. Az olasz nyelv a tengerjog miatt foglalt el kiemelt helyet (a Mediterráneumban a tengerjog egyet jelentett az olasz nyelvvel), a francia pedig a mai angolhoz hasonlóan általános munkaeszköz volt a nemzetközi kapcsolatokban. Csupán a mai ember fülének hangzik érdekesen az, hogy 1833-ban vezették be az angolt, mint választható tárgyat, s csak 1897-ben lett kötelező.

Felsorolásunkból nem derül ki, de 1867, a kiegyezés megkötése után sok minden megváltozott. Többek között az, hogy a magyar is kötelezővé vált (főleg a szláv származású növendékek nem örültek ennek), majd a magyar szupremáciából és az új közjogi struktúrából következő „*túlzó intézkedés*” ellensúlyaként szláv nyelveket is lehetett tanulni. (Sokak számára teljesíthetetlen feladat lett a magyar, hiszen az akkoriban is ugyanolyan nehezen megtanulható volt, mint manapság.) Az Oroszországgal fennálló kevésbé baráti, hűvös, vagy ellenséges viszony miatt az orosz is fontossá vált. De a század végén jöttek a távol-keleti nyelvek, a kínai és a japán. Az utóbbihoz nem lehetett tanárt szerezni. A japán követség munkatársai ezt a külügyminisztérium kérésére úgy oldották meg, hogy (nagy örömmel) ők vállalták az oktatást.

S hogy milyen szempontok alapján választották ki a tanári kart? A választ ismét csak Kaunitz útmutatásaiban találjuk meg, aki a nevelési célt – milyenek legyenek a végzős diplomaták –, a következőképpen határozta meg. „*A növen-*

¹⁰ Uo. 190–191. Közben az évek során a listák változtak, s olyan tantárgyak is helyet kaptak, mint a matematika, az osztrák történet, római jog, keleti irodalom, politikatudomány, osztrák–török szerződések stb. (1812-es állapot).

dékeket olyan férfiakká kell nevelniünk, akikben a megalapozott tudás, az ügyekben való jártasság és a finom modor egyesül a feddhetetlen, igazi vallásosságon alapuló erkölcs-csel.”¹¹ Mi sem volt Mária Terézia számára természetesebb, minthogy a tanári kart és a vezetőket egyházi személyek közül válogatták ki. Nemcsak pénzügyi, hanem ideológiai okokból is következett, hogy az iskolát a királynő a jezsuitákra bízta. Jól mutatja ezt a rektorok sora: Pater Joseph Franz (1754–1769), Pater Johann Nekrep (1770–1785), Pater Franz Hoeck (1785–1832), Joseph Othmar von Rauscher herceg, bíboros, később Bécs érseke (1797–1875). Rauscher kevésbé, de az első kettő tántoríthatatlan, az ellenreformációnak elkötelezett jezsuita. A tanári kar tudományos minősége európai színvonalon állt. Nemcsak a nyelvi-filológiai szakokban, hanem bármely területen. A későbbi magyar külügyminiszter, Csáky Imre, aki az intézet hallgatójaként szép éveket élt át annak falain belül, a legjobb véleményrel volt róluk: „Az oktatókat a legnagyobb gondossággal válogatták ki, a legtöbbjük kiemelkedő egyetemi professzor, vagy nagynevű szakember, vezető állású hivatalnok, egykori miniszter, államtitkár, követ, főkonzul s más efféle volt.”¹²

Elhelyezés

Az sem tartotta Kaunitz mellékesnek, hogy milyen körülmények között helyezik el azt a kezdetben még csak maroknyi növendéket, akik 1754-ben kezdték el tanulmányaikat. „Az a célunk, [...], hogy megfelelő számú fiút képezzünk, akik nem szanaszét, a velük baráti ismeretségben lévőkházakban laknak, hanem egy olyan bérelt házban, s olyan szükségnek megfelelő szobákban, mint amilyen egy kolostorban van.”¹³ Így esett a választás a bécsi egyetem Jezsuita Collegiumára, majd 1770-től a Sankt Barbara konviktusra. Öt évvel később átkerültek az ugyancsak jezsuita Sankt Anna novícia-intézetbe, majd 1785-ben a Jakoberhofra, a Szent Jakab kolostor épületébe.¹⁴ Az épület ma már nem áll, helyén a Kereskedelmi Bíróság egy emeletes épülete található.

Később az intézetet átvitték az 1725 óta már működő Theresianumba. Lényegesen jobb körülmények közé, mint amit a Jakoberkloster nyújtani tudott. Itt már volt tornaterem, uszoda, lovarda és mindenkinek saját szoba. Az igazán átütő változásra elég sokáig, 1904-ig kellett várni. Ekkorra készült el ugyanis a Boltzmanngassén az akadémia új, palotaszzerű épülete. Az építkezés csillagászati összeget – 1.000.000 koronát – emésztett fel, de itt már az elhelyezési körülmények valóban fejedelminek voltak nevezhetők, olyanok, mint egy *Ringstraßenhotel*ben – írta a korabeli szemtanú. (Az épületben ma az amerikai követség működik.)

¹¹ Uo. 139–140.

¹² *Vom Geachteten zum Geächteten. Erinnerungen des k. und k. Diplomaten und k. ungarischen Außenministers Emerich Csáky (1882–1961)*: Hrsg.: Eva-Marie CSÁKY. Böhlau Verlag, Wien–Köln–Weimar, 1998. 65.

¹³ PFUSTERSCHMID-HARDTENSTEIN: 139.

¹⁴ MATSCH: 79–80.

Kezdeti módszerek

Az első időszak nyelvtanítási módszerei a monoton memorizálásban merültek ki. Egy mondat törökül, egy mondat németül, majd fordítva. Nincs olyan modern nyelvtanítási módszertan, amely ezt a technikát egyértelműen tiltaná, az azonban ma már mindenütt evidencia, hogy nagy baj, ha a nyelvtanítás csak ebből áll. Bizonyos változásokat a módszertan területén a század közepe hozott. A kritika három fő kifogásból táplálkozott: túl sok nyelvet tanít az intézet, időben nem fér bele az, hogy a növendékek a sok nyelvet jól elsajátítsák, aztán a memorizálásos módszer időrabló volta, s ami mindebből következik, hogy csak a receptív tanulás jut érvényre, ahelyett, hogy a növendékek problémamegoldó intelligenciáját fejlesztenék. Jogos kifogások, melyek akármelyik mai „modern” nyelvtanítási „projektben” is megállnák a helyüket.

1871-ben, amikor Andrássy Gyula lett a közös külügyminiszter, beköszönött az intézményi reformok korszaka. Nem annyira a Keleti Akadémián folyó nyelvtanításé – hiszen az akadémia Andrássy szemében az alpontok alpontja volt, ő maga sem volt úgynevezett „karrierdiplomata” –, hanem a Ballhausplatz, a külügyminisztérium hivatali szerkezetében. Osztályok, részlegek szűntek meg, embereket bocsátottak el. Meglepőnek nem mondható – mint ahogy számos más kulturális világmegváltó terv esetében sem a 19. században –, hogy a végrehajtást elsodorta a világpolitika. Az 1875-ben meglepetésszerűen kirobant nagy keleti válság háttérbe szorított minden „békebeli” programot. Andrássy és az egész diplomáciai apparátust létkérdések foglalkoztatták.

Keleti Akadémia – Konzuli Akadémia

A mindent átalakító reformokra Andrássy 1879-es leköszönése után majd húsz évet kellett várni. Miután 1886-ban is napvilágot látott egy 19 oldalas reformtervezet (a bécsi levéltárban az *Organisations-Entwurf für die Orientalische Akademie Jänner 1886* cím alatt található),¹⁵ 1898-ban teljesen új alapokra helyezték az intézmény működését. A változásokat meghatározó, ezúttal már 80 oldalas tervezetet Michael Pidoll von Quintenbach,¹⁶ az intézet akkori igazgatója készítette, emlékirat formájában.¹⁷ Az intézmény neve is hamarosan megváltozott, a „keleti” szót száműzték belőle, s az akadémia épületére új tábla került: Konsular-Akademie, azaz Konzuli Akadémia (Teljes nevén: Császári és Királyi Konzuli Akadémia).¹⁸

¹⁵ HHStA. Min. des Aeussern. Adm. Reg. Archiv der Orientalischen Akademie bzw. Konsularakademie. F 8. K. 360. Organisationsentwurf für die Orientalische Akademie. Jänner 1886.

¹⁶ Michael Freiherr Pidoll zu Quintenbach (1851–1941): osztrák pedagógus, az intézet igazgatójaként 1898 és 1904 között vett részt annak átszervezésében.

¹⁷ HHStA. Min. des Aeussern. Adm. Reg. Archiv der Orientalischen Akademie bzw. Konsularakademie. F 8. K. 364. Promemoria betreffend die Reorganisation der k. u. k. Orientalischen Akademie 1898.

¹⁸ Kaiserlich und Königlich Konsular-Akademie

A változás a Monarchián belüli mélyreható társadalmi átalakulások következménye volt elsősorban. Az ipari csúcstechnológián nyugvó fináncitőkés kapitalizmus újfajta attitűdöket, alapvetően más módszereket várt el a diplomáciától is, mint a korábbi évszázadokban. Ezekben az évszázadokban az európai diplomáciában, s így Ausztriában is a szolgálatnak egy hármas rétegződése vált általánossá: fent, az irányítás szintjén állt a minisztériumi szolgálat, a bécsi diplomácia nyelvére lefordítva, a Ballhausplatz apparátusa, ez alatt álltak presztízsből a követségek, majd legalul a konzuli szolgálat, enyhén lekezelve az első kettő által. A századfordulón ez a helyzet tarthatatlanná vált, miután a világ kinyílt, s az Osztrák-Magyar Monarchia is nyitott a világra. A gazdasági-kereskedelmi érdekek képviselője a világ minden sarkában elsődleges lett, nagy embertömegek áramlottak a világ egyik részéből a másikba, megnőtt a statisztikai valószínűsége annak, hogy bajba kerülnek, érdekeik sérülnek, jogsértések áldozataivá válnak. A megváltozott társadalmi környezet nagyobb számban hívta életre a konzulátusokat. A képzési rendszernek rá kellett hangoztatnia a változásokra. Nemkülönben a nyelvoktatásnak is.

Lecsökkent a keleti nyelvek iránti szükséglet. A Török Birodalom, mint nagyhatalom már régóta halott volt, viszont a világ az amerikai kontinensen lejátszódó soha nem látott fejlődés következtében fokozatosan elfogadta az angol nyelv térhódítását is. Régen a háttérben feszülő szükséglet tört a felszínre, hogy a nyelvoktatást is az európai szttenderdeknek megfelelően szervezzék újjá. A reformot az akkori közös külügyminiszter, a lengyel Agenor Gołuchowski szolgálati ideje alatt (1895–1906) hajtották végre.

Új szttenderdek

De mik voltak ezek? A fent idézett 19 oldalas *Entwurf* mindössze három (!) oldalt szánt a nyelvoktatásra, az 1898-es már jóval többet, mintegy 7 oldalt. A második iratból mindenekelőtt az tűnik elő, hogy a szakmai tantárgyakat tartja fontosabbnak a nyelveknél, s hogy ez az óraszámban is kifejeződik: 1898 után ötven százalék alá csökkent a nyelvórák száma a szakmai tárgyakhoz viszonyítva.¹⁹ „Az akadémián folyó nyelvészeti oktatásnak az oktatási célnak megfelelően mindenekelőtt gyakorlatiasnak kellett lennie, s arra kellett irányulnia, hogy a növedékek az adott idiómát írásban és szóban tökéletesen uralják, miközben mindenekelőtt arra is kellett figyelni, hogy az oktatásra ráfordítható időt illetően korlátozások vannak.”²⁰ A Promemoria ezzel a bekezdéssel a lecsökkentett óraszámot indokolta, miköz-

¹⁹ PFUSTERSCHMID-HARDTENSTEIN: 194–195.

²⁰ HHStA. Min. des Aeussern. Adm. Reg. Archiv der Orientalischen Akademie bzw. Konsularakademie. F 8. K. 364. Promemoria betreffend die Reorganisation der k. u. k. Orientalischen Akademie 1898. A törököt még mindig heti 31 órában oktatták úgy, hogy az órákat mind az öt évfolyamra elosztották. A korábban oly nagy jelentőségű arab már csak heti 4, a perzsa pedig csak 2 órát kapott. 34. b. b. *Orientalische Section*. A tervezet egyébként más tantervi részeknél is gyakran hivatkozik az „ökonómiára”, s a nyelvészeti előadások számát korlátozni igyekszik a kiscsoportos, direkt oktatási formák javára: „[...] mit Rücksicht auf die gebotene Ökonomie des Lehrplanes musste von der Beibehaltung specieller Vorlesungen über diese Fächer abgesehen werden.”

ben a színvonalból nem engedett. Az ellentmondás megszüntetésére a módszertan jelentette a kiutat.

„Eltekintve a szűkebb értelemben vett keleti nyelvektől, amelyek oktatása különlegességük miatt különleges eljárással jár – ide számít a hosszú előkészítő oktatást igénylő kínai is – a modern nyelveket az akadémián az úgynevezett analitikus módszerrel kell oktatni” – szól a Promemoria egy másik bekezdése.²¹ Bárdos Jenőnek fent említett módszertani könyvében az analitikus módszer lényegében olvasásos, elemzésen alapuló módszert jelent: „A szöveg lehető legkisebb részeinek feltárása és aprólékos magyarázata. Tipikus iskolai eljárás, amely már az ókorban is ismeretes volt, majd legmagasabb tökélyre a francia eredetű szövegmagyarázó módszerekben jutott. Korábbi metodikákban analitikus módszernek is hívták. Az analitikus módszer – szól továbbiakban a Promemoria – tudvalévőleg abból az alapelvből indul ki, hogy a hallgatóval megismertessük a szükséges szókincset és hasonlóan az anyanyelv elsajátításához, a szabályokat és a nyelvtant csak ennek az ismeretnek alapján juttassuk el a hallgatóhoz.”²² Grammatizáló, de direkt módszerről van tehát első lépcsőben szó, amelynek során a hallgató szövegből illetve „szájról” tanul (Az anyanyelvi tanár mindig jelen van.). A rendszerezés csak eztán következik.

„Bal féltekés” emberek

Bárdos két lehetséges módszert tart fontosnak a nyelvtantanítás esetében: az egyik a holisztikus, a másik a szelektív módszer.²³ Az első az úgynevezett „bal féltekés”, analitikus elmének való, amely tulajdonképpen egy preszkriptív módszer, s nagy korrektségi fokot képes elérni (előbb megtanulok minden szabályt, aztán jöhet a szöveg).²⁴ A szelektáló módszer belátja, hogy szükségtelen, egyes esetekben lehetetlen ez a teljességre törekvés. A nyelvtani szerkezetek válogatása történhet becsült nehézségi fokuk, vagy hasznosságuk alapján. Nem tudjuk, hogy ezek a „méretre szabott” pedagógiai nyelvtanok rendelkezésre álltak-e. Egy bizonyos, az oktatás anyanyelv–idegennyelv relációban történt, mégpedig a legismertebb alapelv, a kontrasztivitás elve alapján;²⁵ (így van némivel, ennyiben különbözik tőle a perzsa.)

Elképzelésünk az, hogy alapvetően grammatikai alapkiindulás jellemezte a hallgatók ráállítását a nyelvi tanulmányokra, s csak később, valahol a 3. évfo-

²¹ Uo. „Schon gegenwärtig ist ein der Natur der Sache nach propädeutischer, wöchentlich dreistündiger Unterricht im Chinesischen für einige wenige Hörer des IV. und V. Jahrganges organisiert [...]”

²² Uo.

²³ BÁRDOS: 56.

²⁴ Uo. „Az eidetikus memóriájú, bal féltekés–analitikus elmének különösen kedvező, nagy korrektségi fokra törekvő preszkriptív nyelvtanítás nemcsak a klasszikus nyelvtani-fordító módszernek volt a sajátja. Egy sokkal jobb tanulásmóddal társult ez a fajta részletezés az audiolingvális módszerekben érte el csúcspontját. Ehhez fogható részletességű és követelményszintű nyelvtanítási módszer egészen a kilencvenes [1990-es – T.Z.] évek derekáig nem akadt: mostanában az eklektikussá vált kommunikatív módszerek a másság nyelvtana jegyében kezdenek hasonló részletességet elérni, bár a stratégiáknak ez a laza szövetsége távolról sem rendelkezik olyan egységes tanulásmóddal, mint elődje.”

²⁵ Uo. 59–60.

lyam táján vezették be a szöveg alapú szókinszbővítést, ami aztán – miután nagyon sokat foglalkoztak vele anyanyelvi tanárok társaságában – az ötödik év végére egy valóban kommunikatív, interaktív készség-halmazt eredményezett legendásan magas nyelvi kompetenciával. Több mint izgalmas belegondolni abba, hogy mindez micsoda energiabefektetést kívánt a hallgatóktól. Ráadásul az akadémiai *Zögling* általános személyiségjegyének kellett, hogy legyen az ön-sanyargató maximalizmus (a jelenség nem elszigetelt, ugyanezzel találkozunk az éppen ezekben az időkben útjára indult pesti Eötvös Collegium növendékeinél is). Az 1886-os *Entwurf* megpróbálta ezt az aszkétizmust elviselhető kerek között tartani, amikor elrendelte, hogy egyetlen *Zögling* sem tanulhat egyszerre hét (!) nyelvnél többet.²⁶ A nagy szigor ellenére mégis akadtak sokan, akik ki tudták játszani ezt a g-alpontot, s tíz fölé emelték beszélt nyelveik számát. Ilyen volt Ugron István, az erdélyi származású diplomata, aki az I. világháború alatt a varsói német Katonai Főkörmányzóságon képviselte a Közös Külügyminisztériumot, s aki éppenséggel tizenhármat beszélt.²⁷

További elképzelésünk az, hogy a Bárdos által leírt ideáltípusok vegytisztán valószínűleg sohasem érvényesültek az 1898 utáni konzuli akadémiai nyelvoktatásban. Valószínűleg egy kevert modellt használtak a szükségletek függvényében. Lényegében a második, a szelektív variáns lehetett az uralkodó, de mindenképpen egyfajta kompromisszum révén. Egy eklektikus direkt módszer lehetett a meghatározó, amelybe preszkriptív elemek is kerültek. A problémát mélyebbre hatoló kutatás oldaná meg, amelynek során át kellene tanulmányozni az összes nyelvtankönyvet, ami akkor használatban volt,²⁸ valamint az egykori növendékek emlékiratait (legalább 30 van belőlük). Az hártározottan megállapítható, hogy a módszer az erősen szövegcentrikus módszerek közé tartozott.

A diplomáciai szaknyelv és a grammatikai interiorizáció látens állapota

1898 után egyre inkább a kreativitás felé haladt az intézet nyelvoktatása, úgy, ahogy azt a nemzetközi szakma fejlődése diktálta. „[A módszer] azon a tapasztalaton alapszik, hogy ha az oktatás egy a tanuló által már ismert nyelven (anyanyelv, közvetítő nyelv) folyik, akkor az nem juthat tovább annál, minthogy a tanuló gondolatait egy relatíve nagyon tökéletlen módon tudja csak formába önteni, ami pontosan kifejezve annyit jelent, hogy [a nyelvi produktum] csak az anyanyelv (közvetítő

---

²⁶ HHStA. Min. des Aeussern. Adm. Reg. Archiv der Orientalischen Akademie bzw. Konsularakademie. F 8. K. 360. Organisationsentwurf für die Orientalische Akademie. Jänner 1886. „§ 62. g) in keinem Falle hat der akademische Zögling mehr als sieben Sprachen zu gleicher Zeit zu betreiben.”

²⁷ PÁLMAJ József: *Háromszék Vármegye nemesi családjai*. Jókai Nyomda-Részvénytársulat, Sepsiszentgyörgy, 1901. 453. Pálmai listája némi kiegészítésre szorul. A nyelvtudás eltérő mértékét jelenleg is egy hat számjegyű skálán fejezik ki; nyilvánvaló, hogy Ugron nem egyforma szinten ismerte és használta a 13 nyelvet.

²⁸ A Keleti Akadémia tankönyvei a bécsi Nationalbibliothekben találhatók, megtekintésük a kutatás során nem volt lehetséges.

nyelv) szellemének fog megfelelni.” A Bárdos által önkifejező, vagy kreatív írásnak nevezett jelenség²⁹ tehát már helyet kapott az intézet oktatásában. Az akadémiai levéltári anyagokban van utalás arra vonatkozóan, hogy ott magánleveleket, hivatalos leveleket, komprimációkat, jegyzeteket, esszéket és a végén szabad fogalmazásokat írtak a növendékekkel. Először gyengén, később egyre jobban sikerültek ezek a dolgozatok. Témánk szempontjából nagyon nagy jelentőséget tulajdonítunk annak is, hogy a diplomáciai adminisztrációs forgalom alapformái is helyet kaptak a feladatok között: jegyzék, körjegyzék, jelentés, utasítás, meghatalmazás, köszönőlevél stb., tehát azok a műfajok, amelyeknek a mai diplomataképző tankönyvek is oly nagy nyomatókat adnak.³⁰

Az emlékeztető lapjain egy egészen új fogalom is megjelenik: a szaknyelvi oktatás fogalma, természetesen nem a maihoz hasonló módszertani tudatossággal, hanem csak véletlenül, mintegy ösztönösen. „[...] a szóban forgó nyelvnek, hogy a szakmai körökben is használatos kifejezést [kiemelés –T. Z.] tanulják meg [a hallgatók], közvetlenül a tanár szájától kell eljutni a hallgató füléig.”³¹ Az idézett mondat első részében tehát a szaknyelv látens módszertani emancipációját figyelhetjük meg. Bárdos Jenő könyvében és más munkákban az egyes szaknyelvek számos definíciója található. Itt, 1898-ban, azonban még nincs szó az egyes szaknyelvek tudatos elkülönítéséről. De azért a megoldás, hogy hogyan kell eredeti módon szaknyelvet tanítani, mégis a lehető legjobban sikerült. A szakmai tantárgyakat ugyanis – ahol csak lehetett – nem a hivatalos német oktatási nyelven, hanem más nyelveken tanították. A fent említett Csáky Imre emlékirataiban írja, hogy a diplomáciatörténet oktatása franciául, a tengerjogé olaszul, a magyar államjogé magyarul történt.³²

S hogy a nyelv a tanár szájától jut el a hallgatókig? A mondat ezen részében ismét csak egy „modern”, a 20. század második felére előre mutató vonatkozás lép be, az audiovizualitás kérdése. A 20. században magától értetődő volt, hogy technikai eszközök állnak a nyelvtanárok rendelkezésére, 1900 körül ez még csak álom sem lehetett. Az egyetlen AV-eszközként a tanár beszélőszervei szolgáltak. A kockázat elsősorban a keleti nyelvek esetében volt nagy, ha nem találtak anyanyelvi tanárt, a növendékek kiejtése rossz lett, sokszor érthetetlen. A Keleti Akadémián ilyen nem fordult elő, már a jezsuita korszakban is a kor híres orientalistái tanítottak az intézetben, akik a nyelvet a helyszínen tanulták.

Utólag is nagyon korszerűnek találhatjuk az emlékiratban a nyelvtanításnak azt a felfogását, hogy minden nyelvtani jelenséget többször kell megtanítani. Leegyszerűsítve: a nyelvtanulás alap, közép és felsőfokán újra és újra vissza kell térni ugyanarra. „A szövegelemzés megfelelő összefüggéseiben kell oktatni

²⁹ BÁRDOS: 177–178.

³⁰ WILDNER, Heinrich: *Die Technik der Diplomatie. L'Art de négocier*. Springer Verlag, Wien, 1959. 129–160.

³¹ HHStA. Min. des Aeussern. Adm. Reg. Archiv der Orientalischen Akademie bzw. Konsularakademie. F 8. K. 364. Promemoria betreffend die Reorganisation der k. u. k. Orientalischen Akademie, 1898.

³² CSÁKY: 65.

a nyelvtan elemeit és a nyelvoktatás további folyamatában szisztematikusan ismét elő kell venni azokat, hogy a növendékek a nyelvtani tudás megbízható alapjaira tegyenek szert, amire aztán [később] az oktatás bármely fázisában hagyatkozhatunk."³³ Az idézet tökéletes összhangban van Bárdos Jenő megállapításaival: a nyelvtani tudás tökéletesedésének folyamata három szakaszból áll: észrevétel, átszerveződés, aktiválás. A nyelvtani jelenség először körvonalaiiban létezik, de annak alapján, „ami van”, mindig mindent „újra kell tanítani”. „Hasonlóképpen idekíváncszó megjegyzés – írja Bárdos –, hogy tudomásul kell vennünk azt, hogy az explicit nyelvtan tanítása során evidens példa, egyértelmű magyarázat és türelmes többszöri visszavisszatérő gyakorlás esetén is egy szabály megértése és elsajátítása hosszú folyamat. A gyakorlat során megpróbáljuk interiorizálni a célnyelv szabályait, ennek először csak halvány sémái alakulnak ki az agyban, amelyeket újfent csak a gyakorlás erősíthet meg, válhat erős nyelvtani képzetekké, amiktől az exteriorizációs jelenségek (alkalmazások) megerősödnek.”³⁴ Módszertani alulfejlettség miatt tehát az 1898-as bécsi nyelvtanító garnitúrának egyáltalán nem kellene „szégyenkeznie”.

Következtetések

A Keleti Akadémia 164 éves működésére nagyfokú eredményesség jellemző. Az eredményesség az első korszakban is jellemző volt, leszámítva azt, hogy az időigényes memorizáló módszer erősen igénybe vette a hallgatók kitartását. Az oktatói munka nagyon magas színvonala önmagában is európai hírűvé tette az intézményt, az a körülmény pedig, hogy a tanárok zöme neves tudós orientalistaként tudományos munkát is folytatott, csak növelte az akadémia presztízsét. Az akadémia orientalista műhelyként vált ismertté szerte a kontinensen, ahol a tudomány volt az elsődleges. Az első száz év során nem szembesült a nyelvoktatás módszertanának illetve elméletének eredményeivel, mivel ezek a tudományágak legfeljebb embrionális állapotukban léteztek. Akkor azonban, amikor megindult a nevezett tudományágak fejlődése, az akadémia reagált arra, s képes volt megújulni, egész oktatási rendszerét átalakítani.

A gyors fejlődés igazán 1910 után indult meg, amikor a metodológia interdiszciplinárisra vált, legalább harminc-negyven háttér- és rokontudomány szövedékévé. Nincs adatunk arra vonatkozóan, hogy az akadémián mi volt a két terület, módszertan és a nyelvoktatás elméletének viszonya egymáshoz. Ez a két ágazat ugyanis a világháború előtt vált el egymástól. S már sosem fogjuk megtudni milyen is lett volna, mert jött a háború, s a Monarchia 1918-ben felbomlott. A Konsularakadémia is ugyanarra a sorsra jutott.

Külföld és belföld következményeiben és kihatásaiban jelentős intézménynek tekintette és tekinti az akadémiát. A legfontosabb hozadék az, hogy a hallgatók közül sokan vitték sokra. Közülük csak hármat emelünk ki találomra.

---

³³ HHStA. Min. des Aeussern. Adm. Reg. Archiv der Orientalischen Akademie bzw. Konsularakademie. F 8. K. 364. Promemoria betreffend die Reorganisation der k. u. k. Orientalischen Akademie 1898.

³⁴ BÁRDOS: 59.

Alois Lexa von Aehrenthal (1854–1912), Andrássy után a dualizmus korának letehetségesebb közös külügyminisztere, valamint az I. világháborús közös külügyminiszter, Burián István is az intézet növendékeként lett diplomata. S amikor már a Monarchia nem is létezett, az ott végzett növendékek az utódállamokban még mindig országuk külügyi sikereiért dolgoztak, sokszor egymás ellenfeleiként. Ilyen volt a sok közül a Horthy-korszak magyar királyi külügyminisztere, a fent többször idézett Csáky Imre (1882–1961). S még sokan mások.

A birodalom sem azért hullott szét, mert az egykori *Zöglinge* rosszul végezték a dolgukat, hanem azért, mert a nemzetközi körülmények ezt a sorsot szánták neki. Nem azért volt a katasztrófa, merthogy az intézet rosszul válogatta, vagy tanította növendékeit. Valamennyien egy olyan eszme és birodalom szolgálatában éltek le az életüket, amelyet lehet konzervatívnak, vagy elavultnak nevezni, de diplomatáit nem lehet szolgálati lazasággal, vagy hűtlenséggel vádolni. A nagy világégés négy éve alatt közülük senki sem állt át az ellenséghez, senki sem kémkedett, senki sem tagadta meg a parancsot.³⁵ Egy sajátos történeti-szociológiai képződmény utolsó mohikánjai voltak, akiket úgy hívtak a régi monarchiában, hogy *„Dienstadel”*, – *„szolgálati nemesség”*. Még akkor is, ha közülük származásilag nem mindenki tartozott a nemesek közé.

---

³⁵ PFUSTERSCHMID-HARDTENSTEIN: 189.